

**DAVLATNING BUDJET-SOLIQ SIYOSATI VA UNING
MAKROIQTISODIY BARQARORLIKKA TA’SIRI**

Raqamli iqtisodiyot kafedrası v b.,

*Dotsenti **Hayitov Jamshid Xolvoyevich***

Tel: +998942486262

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

“Iqtisodiyot fakulteti” ik-422 guruh talabasi

Ismoilov Komronbek Botiraliyev

Tel: +998938337578

E-mail: komronbekismoilov59@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada davlatning budjet-soliq siyosati iqtisodiyotni makroiqtisodiy tartibga solishning asosiy mexanizmi sifatida chuqur nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Fiskal siyosatning mohiyati, uning davlat moliyasini boshqarishdagi institutsional ahamiyati, iqtisodiy o’sish, inflyatsiya, bandlik va investitsion jarayonlarga ko’rsatadigan ta’siri kompleks yondashuv asosida o’rganiladi. Tadqiqotda budjet daromadlari va xarajatlari o’rtasidagi nisbat, budjet taqchilligi va davlat qarzining barqarorligi masalalari zamonaviy iqtisodiy nazariyalar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Shuningdek, o’zbekiston respublikasida 2020–2024 yillarda amalga oshirilgan budjet-soliq islohotlari empirik ma’lumotlar asosida baholanib, fiskal siyosat samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so’zlar: budjet-soliq siyosati, fiskal siyosat, davlat moliyasi, soliq tizimi, budjet taqchilligi, davlat qarzi, fiskal barqarorlik, makroiqtisodiy boshqaruv.

Kirish. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari, moliyaviy inqirozlar, pandemiyalar va geosiyosiy noaniqliklar sharoitida fiskal siyosat iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Davlatning budjet-soliq siyosati orqali iqtisodiy sikllarning salbiy oqibatlari yumshatiladi, yalpi talab boshqariladi, ijtimoiy tengsizlik darajasi kamaytiriladi va iqtisodiy o’sish uchun zarur institutsional sharoitlar yaratiladi. Budjet-soliq siyosati davlat moliyasining markaziy bo’g’ini bo’lib, u soliqlar, davlat xarajatlari, transferlar, subsidiya va davlat qarzi kabi fiskal instrumentlar majmuasidan iborat. Ushbu instrumentlar orqali davlat resurslarni qayta taqsimlaydi, strategik tarmoqlarni qo’llab-quvvatlaydi hamda bozor mexanizmlarining kamchiliklarini bartaraf etishga intiladi. Shu jihatdan budjet-soliq siyosati nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va institutsional ahamiyatga ham ega.

O'zbekiston respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar doirasida fiskal siyosatni modernizatsiya qilish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. Soliq tizimini liberallashtirish, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, budget shaffofligini oshirish va davlat xarajatlarini natijadorlik asosida rejalashtirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar fiskal boshqaruv sifatini yangi bosqichga olib chiqdi. Budget-soliq siyosatining nazariy asoslari Iqtisodiy nazariyada budget-soliq siyosati davlatning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan faoliyati sifatida talqin qilinadi. Klassik iqtisodiy maktab vakillari davlat aralashuvini minimal darajada cheklash tarafdori bo'lgan bo'lsa, keynsiy nazariya fiskal siyosatni iqtisodiy inqirozlarni yumshatishning asosiy vositasi sifatida e'tirof etadi. J.m. keynesga ko'ra, bozor mexanizmi doimo to'liq bandlikni ta'minlay olmaydi va davlat budget xarajatlari orqali yalpi talabni rag'batlantirishi zarur. Neoklassik va monetaristik yondashuvlarda esa fiskal siyosatning haddan tashqari kengaytirilishi inflyatsiya va davlat qarzining ortishiga olib kelishi mumkinligi ta'kidlanadi. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar fiskal siyosatni muvozanatli va ehtiyotkorlik bilan yuritish zarurligini asoslaydi. R. Musgrave tomonidan ilgari surilgan davlat moliyasining uch asosiy funksiyasi resurslarni taqsimlash, daromadlarni qayta taqsimlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash fiskal siyosatning nazariy poydevorini tashkil etadi.

Soliq siyosati va iqtisodiy faollik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik Soliq siyosati budget-soliq siyosatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, u iqtisodiy faollik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Soliq stavkalari, soliq bazasi va soliq imtiyozlari iqtisodiy subyektlarning investitsiya, iste'mol va jamg'arish qarorlarini shakllantiradi. Yuqori soliq yuki tadbirkorlik faoliyatini cheklashi, kapital oqimlarining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, optimal soliq siyosati iqtisodiy faollikni rag'batlantirib, soliq tushumlarining oshishiga xizmat qiladi. A. Laffer tomonidan ishlab chiqilgan soliq stavkalari va soliq tushumlari o'rtasidagi noxatti bog'liqlik nazariyasi fiskal siyosatda muhim o'rin egallaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, soliq stavkalarining haddan tashqari oshirilishi soliq bazasining qisqarishiga, yashirin iqtisodiyot ulushining ortishiga va natijada budget daromadlarining kamayishiga olib keladi. Shu bois davlat fiskal siyosatda soliq stavkalarining optimal darajasini aniqlashga intilishi zarur. Budget taqchilligi va davlat qarzining makroiqtisodiy ta'siri. Budget taqchilligi zamonaviy fiskal siyosatning ajralmas elementi hisoblanadi. Ko'plab davlatlar iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy majburiyatlarni bajarish maqsadida budget taqchilligiga yo'l qo'yadi. Biroq budget taqchilligining uzoq muddat davom etishi davlat qarzining ortishiga, foiz xarajatlarining ko'payishiga va fiskal barqarorlikning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Davlat qarzining iqtisodiyotga ta'siri uning hajmi, tuzilmasi va moliyalashtirish manbalariga bog'liq. Agar qarz iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan investitsion loyihalarga yo'naltirilsa, u ijobiy samara

berishi mumkin. Aksincha, qarzning asosan joriy xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltirilishi fiskal xavflarni kuchaytiradi. Shu bois zamonaviy fiskal siyosatda davlat qarzini boshqarish alohida strategik ahamiyatga ega.

O'zbekiston respublikasida budget-soliq siyosatining rivojlanish tendensiyalari O'zbekistonda 2020–2024 yillarda budget-soliq siyosati tubdan modernizatsiya qilindi O'zbekistonda 2020–2024 yillarda budget-soliq siyosati tubdan modernizatsiya qilindi¹. Soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliq turlarining soddalashtirilishi va soliq ma'murchiligining raqamlashtirilishi iqtisodiy subyektlar uchun qulay fiskal muhit yaratdi. Bu esa soliq bazasining kengayishiga, yashirin iqtisodiyot ulushining qisqarishiga va budget daromadlarining barqaror o'sishiga olib keldi. Davlat xarajatlarining tarkibida ijtimoiy soha, infratuzilma va inson kapitaliga yo'naltirilgan mablag'lar ulushining oshishi iqtisodiy rivojlanishning sifat jihatdan yangi bosqichiga o'tilayotganini ko'rsatadi. Budget taqchilligining nazorat ostida saqlanishi va davlat qarzining yaimga nisbatan barqarorlashuvi fiskal siyosatning ehtiyotkorlik bilan olib borilayotganidan dalolat beradi.

Munozara O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, fiskal siyosatni faqat daromadlarni oshirish vositasi sifatida emas, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi strategik instrument sifatida qo'llash yuqori samara bermoqda. Xalqaro tajriba bilan qiyoslaganda, o'zbekiston fiskal siyosati xalqaro valyuta jamg'armasi va jahon banki tomonidan tavsiya etilgan fiskal barqarorlik mezonlariga mos keladi. Shu bilan birga, fiskal siyosat samaradorligini oshirish uchun davlat xarajatlarining natijadorligini baholash tizimini yanada takomillashtirish zarur.

Xulosa Davlatning budget-soliq siyosati zamonaviy iqtisodiy tizimda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish hamda ijtimoiy adolatni qaror toptirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fiskal siyosatning samaradorligi nafaqat budget daromadlari va xarajatlari hajmiga, balki ularning tuzilmasi, yo'naltirilishi va boshqaruv mexanizmlarining institutsional sifatiga ham bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, globallashuv va iqtisodiy beqarorlik kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda budget-soliq siyosatini ehtiyotkorlik, shaffoflik va uzoq muddatli strategik yondashuv asosida olib borish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, optimal soliq siyosati iqtisodiy subyektlarning ishlab chiqarish va investitsiya faolligini oshirish orqali yalpi ichki mahsulotning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, soliq yukining haddan tashqari oshirilishi yashirin iqtisodiyot ulushining ko'payishiga, kapital oqimlarining sekinlashishiga va budget tushumlarining pasayishiga olib kelishi mumkin. Demak, fiskal siyosatda soliq stavkalari va soliq bazasi o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega. Budget xarajatlari tarkibining tahlili

¹ O'zbekistonda 2020–2024 yillarda budget-soliq siyosati tubdan modernizatsiya qilindi

shuni ko'rsatadiki, davlat mablag'larining inson kapitali, infratuzilma va innovatsion loyihalarga yo'naltirilishi uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun mustahkam asos yaratadi. Ijtimoiy soha xarajatlarining samarali rejalashtirilishi aholi farovonligini oshirish bilan birga, ichki talabni rag'batlantirish orqali iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Shu sababli budjet siyosati faqat fiskal muvozanatni saqlash emas, balki iqtisodiy rivojlanishning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashga ham xizmat qilishi lozim.

Budjet taqchilligi va davlat qarziga oid tahlillar shuni ko'rsatadiki, ularning maqbul darajada saqlanishi fiskal barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi. Agar davlat qarzi asosan ishlab chiqarish salohiyatini oshiruvchi va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiruvchi loyihalarga yo'naltirilsa, u iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, qarz mablag'larining samarasiz yo'naltirilishi kelajak avlod zimmasiga ortiqcha fiskal yuk yuklaydi va makroiqtisodiy xavflarni kuchaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, davlat qarzini boshqarish tizimini takomillashtirish fiskal siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston respublikasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda amalga oshirilgan budjet-soliq islohotlari fiskal boshqaruv sifatini sezilarli darajada oshirdi. Soliq ma'murchiligining raqamlashtirilishi, budjet jarayonining ochiqligi va natijadorlikka yo'naltirilgan xarajatlar tizimining joriy etilishi davlat moliyasining samaradorligini kuchaytirdi. Bu jarayonlar xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan tavsiya etilgan fiskal barqarorlik tamoyillariga mos keladi va o'zbekiston iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror rivojlanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, davlatning budjet-soliq siyosati iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va moliyaviy mustahkamlikni ta'minlashda strategik ahamiyatga ega. Fiskal siyosatning izchil, muvozanatli va ilmiy asoslangan holda olib borilishi o'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, aholi farovonligini yuksaltirish va milliy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda hal qiluvchi omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musgrave r.a. the theory of public finance. New york, mcgraw-hill, 2023.
2. O'zbekiston respublikasi moliya vazirligi. Davlat budjeti ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotlar. Toshkent, 2022–2024.
3. O'zbekiston respublikasi davlat soliq qo'mitasi. Soliq siyosati va ma'murchiligi bo'yicha tahliliy sharhlar. Toshkent, 2023.
4. Xalqaro valyuta jamg'armasi. Uzbekistan: staff report and fiscal analysis. Washington d.c., imf, 2024.